

NYÍREGYHÁZA ELSŐ FŐRABBIJA

Friedman Jakab Károly (1830–1905)

Nyíregyháza első főrabbija 40 évig szolgálta hitközségét. Jelentős történelmi és egyháztörténeti fordulópontok idején volt a nyíregyházi zsidó hitközség meghatározó alakja, mégis nagyon keveset olvashatunk róla. Eddig még az sem volt ismert, hogy a Kótaji úti zsidó temetőben melyik sírkő alatt nyugszik...

Friedman¹ Károly (Carl Friedman) a most Ausztriához tartozó Moson megyei Boldogasszony (Frauenkirchen) nevű településen született 1830-ban. Az 1840-es népszámláláskor a kis mezőváros lakosságának 31%-a (571 fő) volt izraelita.² Carl Friedman ebből a nagy zsidó közösségből került az „ortodoxia metropolisá”-ba, a híres pozsonyi jesivába, melyet ez időszokban a nagy nevű Szófer-rabbinásztia második tagja, Kszav Szófer vezetett. Az európai hírv talmudiskola a hagyományokhoz szigorúan ragaszkodó tudósokat nevelt, akik a zsidó tudományok mellett a zsidó etikát is tanították.³

Carl 1856 januárjában, 26 évesen kötötte össze az életét a 20 esztendő Spiegel Julival,⁴ akivel bőséges gyermekáldásnak örvendhettek. A házasság első három évről nincsenek adataink, a fellelhető későbbi anyakönyvek szerint 12 gyermekük született: három lány és kilenc fiú.

A jesivából kikerült ifjú rabbi a Győr megyei Gyömöre községben kezdte pályafutását nagy valószínűséggel 1859-ben (legalábbis ettől az évtől szerepel a neve a helyi matrikulában). 1865. december 8-án még itt esketett meg egy fiatal párt, de a nyíregyházi hitközség megválasztott rabbijaként hamarosan a szabolcsi városba költözött családjával együtt.

1865 fordulópont volt a nyíregyházi zsidók életében: a nagykállói rabbinátsból való kiválásuk után létrehozták az önálló izraelita hitközséget, melynek imaháza már volt, s döntöttek egy négyosztályos tanoda megalapításáról is. Az év végén pedig megkezdte működését a hitközség jellegét meghatározó, nagy tudású rabbi, Carl Friedman is.⁵ Nyíregyháza nagy előrelépést jelentett számára, hiszen egy 200-250 zsidó lakossal⁶ rendelkező faluból került egy akkor már több mint 1100 izraelitát⁷ számláló, szépen fejlődő városba s egy létszámában folyamatosan gyarapodó hitközségbe.

Friedman rabbi nem mindennapi történelmi eseményeket élt meg nyíregyházi munkálkodásának 40 éve alatt. Idekerülése után másfél-két év múlva az 1867-es év hozott mind Magyarország, mind pedig a magyar zsidók életében jelentős változást: a magyarok és a Habsburg-ház között megtörtént a kiegyezés, s még ugyanez év decemberében Ferenc József aláírta a zsidók polgári egyenjogúsításáról szóló törvényt. 1868. január 8-án – az emancipációs törvény szentesítése után nem egészen két héttel – Nyíregyháza városa az országban elsőként tiszteletbeli képviselőnek választott kilenc izraelita polgárt, köztük Friedman Károly rabbist is.

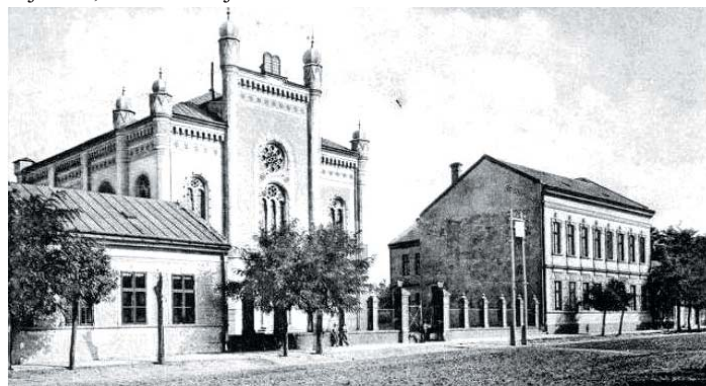
Még ez év végén Eötvös József összehívta az első zsidókongresszust azzal a céllal, hogy a polgári jogokat elnyert zsidóknak a magyar államba való intézményes integrálódását is megteremtse. Az egyetemes gyűlésen a Bogdányi járás képviselőjeként Friedman Károly is részt vett.⁸ A kongresszuson azonban a hagyományokat őrző ortodox és a modern korhoz alkalmazkodni akaró neológ irányzat képviselői nem tudtak egyezsége jutni, minek következtében 1871-ben bekövetkezett a magyar zsidóság szétválása ortodox és kongresszusi (neológ) irányzatra. Voltak azonban olyan hitközségek, melyek nem akartak egyikhez sem csatlakozni, hanem a kongresszus előtti állapotot szerették volna továbbra is fenntartani, és saját magukat „status quo ante” (‘azt megelőző állapot’) irányzatnak nevezték.⁹

Nyíregyházán az addig egységes izraelita hitközségnek is dön-
tenie kellett a hogyan tovább kérdésében. A hitközségi eljárók a rabbi-
val egyetértésben úgy határoztak, hogy sem az ortodoxokhoz,
sem a neológokhoz nem kívánnak tartozni, hanem a kongresszus elő-
tti állapotnál maradnak. Néhányan az ortodox irányt választva kilép-
tek az anyahitközségből, és 1878-ban rabbit is választottak Friedman
Ignác személyében. Friedman Károly pedig a többségben lévő status

quo hitközség rabbijaként szolgált tovább. (Az azonos vezetéknevű
mai napig félreértésre ad okot, gyakran összetévesztik a két rabbist.)
Bár a megalakulást 1877-től datálták, az alapszabály többszöri átdol-
gozás után csak 1882-ben vált véglegessé. Ebben lefektették, hogy a
hitközség tagjai vallási tekintetben a Sulchán Áruch¹⁰ szabályait kö-
vetik.¹¹

Természetes, hogy a pozsonyi jesivában képzett Friedman Károly
kezdettől fogva határozottan konzervatív szellemben irányította gyű-
lekezetét. Am a templomi rend betartása nem mindenkinek lehetett
könnyű, különösen azoknak, akik már inkább a modernebb formák-
hoz vonzódtak. 1868-ban például büntetést is ki kellett szabni két tag-
ra, akik vétettek a templomi rend ellen. Ez a helyzet tette szükségessé
egy szabályzat kidolgozását, ami 1880 augusztusára készült el, és 50
pontból állt.¹²

De nemcsak egy templomi rend megalkotására volt szükség, ha-
nem az egyre növekvő létszámú hitközségnek egy nagyobb templom-
ra is. Az új zsinagógát 1880 nyarán 57 nap alatt építették föl. Bár a belső
festés még hátra volt, az őszi ünnepeket már ebben tarthatták. A temp-
lom belső terét is a Sulchán Áruch szabályai szerint alakították ki: az
almemort (a Tóra felolvasására szolgáló emelvényt) középen helyezték
el, a karzaton ülő nőket pedig sűrű, magas rács takarta el a férfiak szeme
elől. Az új templomba egy év múlva főként is hoztak: Lieber Saul
Lengyelországból érkezett, és magával hozta fiúkórusát is. Az isten-
tiszteletek hétköznap és szombaton egyaránt a hagyományokat követve
zajlottak, semmiféle újítás nem történt.¹³

A Szarvas utcai zsinagóga (1880-1944)

Friedman Károly – hitelveihez hűen – minden tekintetben őrizte a
konzervatív formákat a meglehetősen heterogén összetételű hit-
községben. Silberfeld Jakab, aki 1905 elejétől a hitközség alkalma-
zásában állt, visszaemlékezésében¹⁴ ad képet erről a közösségről: a
tagságnak egy része, noha a szombatot nem tartotta, az otthonában
szigorúan a vallási hagyományok szerint élt, egy másik része, a zsidó
értelmiségiek és a földbirtokosok, földbérlők viszont már nem voltak
vallásosak, és a végleges asszimilációhoz közeledtek.

Friedman Károly tántoríthatatlan ragaszkodása a tradíciókhoz és
ellenállása a vallásos életet érintő reformokkal szemben egyre több
konfliktus forrása lett közte és a hitközség tagjai között, mely a zsi-
nagógái nyelvhasználat kérdésében éleződött ki. A főrabbi német anya-
nyelvű volt, nem csupán zsidósága, de ausztriai származása okán is.¹⁵ A
magyart csak törve beszélte, a hitszónoklatait németül tartotta a temp-
lomban és más alkalmakkor egyaránt. Az 1880-as évek elejétől azon-
ban egyre több támadásnak volt emiatt kitéve a hitközség vezetői és
tagjai részéről, de még egyházon kívülről is. Az emancipált, modern
gondolkodású zsidókban erősen élt a magyarosodás igénye, s azt is
szerették volna, ha a felnövekvő és már magyarul beszélő generáció ha-
zai nyelven jutna hozzá a vallási ismeretekhez. Több ízben felszólí-
tották a rabbist, hogy tanuljon meg magyarul, hogy ezen a nyelven ol-
vashassa föl a beszédeit, de ez soha nem valósult meg. A vita 1899 au-
gusztusában és szeptemberében különösen kiélezetté vált, amikor a
Nyírvidek hasábjain a nyilvánosság előtt zajlott. A közvetlen kiváltó ok

az volt, hogy dr. Kelemen Adolf magyar nyelvű rabbist és hitszónokot alkalmazták a hitoktatói és iskolaigazgatói állásra, ám a tagok szerették volna, ha a templomban magyar hitszónoklatot is tart. Ezt azonban Friedman rabbi nem engedélyezte. Bár a konkrét kifogásokat nem ismerjük, véleménye szerint Kelemen nem felelt meg azoknak a hit-törvényeknek, melyeken a hitközség szervezete alapult, s a rabbi féltette a közösséget alapjainak megrendülésétől, illetve a vallási háborúskodástól.¹⁶ A vita végül kompromisszummal zárult: a hitközség képviselői gyűlése megállapodott abban, hogy meghirdetnek egy magyar hitszónoki állást, s amíg azt be nem töltik, Kelemen Adolf alkalmanként magyar hitszónoklatot tart, s a diákoknak a templomban magyar nyelven hirdeti az igét. A főrabbinak pedig a „a szóban forgó ügyben követett magatartásáért rosszállását” fejezte ki a testület.¹⁷

Kelemen Adolf 1904 őszén távozott Nyíregyházáról, s 1905. januárjában megérkezett a szintén rabbi képesítéssel is rendelkező magyar hitszónok, dr. Silberfeld Jakab. Egy évig szolgált együtt a főrabbi, akivel – noha nem túl nagy örömmel fogadta őt – sikerült jó viszonyt kialakítania, és mindvégig kellő tisztelettel és tapintattal alkalmazkodott hozzá. Gyakran működtek együtt esküvőkön, temetéseken, egyéb eseményeken. Beszélgetéseik során a fiatal hitszónok közelebről is megismerte az öreg főrabbit: „Nagy tudós volt a Talmud terén, mély és igaz vallásosság lengte át egész lényét” – írja a már említett visszaemlékezésében. Ugyancsak itt írja le, hogy a főrabbi hogyan értelmezte *Az Atyák bölcs mondásainak* első szakaszából azt a szentenciát, miszerint három dolgon áll a világ: a Tórán, a szentélybeli szolgálaton és a jó cselekedeteken. A főrabbi ezt így magyarázta: „minden változik e földön, a világ mindenben alá van vetve a változásnak, csak e három dologban nincs átalakulás, e három dolog tekintetében mintegy megáll a világ: a tóra, az Isten imádata és a kegyes cselekedetek terén.”¹⁸

Ez az álláspont talán magyarázatot ad arra is, miért ragaszkodott a főrabbi a támadások dacára is olyan kitaratóan a német szóhoz a zsinagógában. A zsidó vallásos élet ugyanis Magyarországon nagyon régtől fogva összekapcsolódott a német, illetve a jiddis („rontott német”) nyelvvel. Erre a nyelvre fordították le a szent iratokat, magyarázták a talmudot, mondták a hitszónoklatokat. Ez az összeforrottság azt eredményezte, hogy „a vallás nimbuszából valami átszállt az azt magyarázó nyelvfélre is és bizonyos tekintetben része lett maga is a vallásos életnek” – írja Szabolcsi Miksa annak magyarázatát, miért nem tudták elképzelni a szigorúan konzervatív zsidók német nyelv nélkül a zsinagógai szolgálatot.¹⁹ Ebből a megközelítésből talán könnyebben érthető, hogy a konzekvens hagyományőrző Friedman főrabbi miért ellenetzte a templomi szolgálat megszüntetését a német nyelv helyettesítésével. De nem csupán a német nyelv hagyományához való hűsége lehetett annak oka, hogy nem mondott magyar nyelven hitszónoklatokat. Idős korban már nagyon nehéz megtanulni úgy egy idegen (és meglehetősen nehéz) nyelvet, hogy azon tartalmában és hatásában egyaránt színvonalas beszédet lehessen tartani. Templomi prédikáció esetében egy rossz magyarsággal, nyelvi hibákkal elmondott beszéd óhatatlanul is a magasztosság, illetve a papi méltóság rovására megy. Egy mélyen vallásos rabbiból azt kérni, hogy egy ilyen helyzetet vállaljon, szinte teljesíthetetlen elvárás volt.

A hitközség életének más területein azonban Friedman Károly alkalmazkodott a korszak elvárásaihoz. A rabbi hivatalát magyarul vezette, a jegyzőkönyveket magyarul írták, a templomban elmondott hitközségi hirdetések nyelve is magyar volt, az iskolában a bibliafordításokkal szintén a hazai nyelven ismerkedhettek a tanulók.²⁰ Azoknak pedig, akik a főrabbit hazafiatlansággal vádolták, a védelmében meg-

szólaló hívei így válaszoltak: „Ha valaki egész életét a tudományosságának, sok ezer ember erkölcsi élete szabályozásának, az ember-szeretetet legáltalánosabb formájában való gyakorlásának, a haza iránti hű ragaszkodásra való tanításnak szenteli, az hű hazafi, jó magyar ember még akkor is, ha életviszonyainál fogva nézeteit és eszméit nem Arany és Petőfi nyelvén adja elő.”²¹

A lapok híradásai is arról tanúskodnak, hogy a hitközség a hazafias ünnepekről is mindig méltóképpen emlékezett meg az iskolában és a templomban egyaránt.

Friedman Károly 1905. december 24-én bekövetkezett haláláig kereken 40 éven át szolgálta gyülekezetét. A magyar zsidóságnak egy olyan korszakában, melyben nemcsak a polgári és vallási emancipáció öröme, de a magyar izraeliták irányzatokra szakadásának keserűsége és a tisztaeszlári per okozta megrázkódtatás is benne volt. Egy korszakváltás idején élt, melyet a magyar zsidóság jelentős része a lehetőségek kapujának tekintett, de Friedman rabbinak megpróbáltatásokat, konfliktusokat, küzdelmet hozott. Ő még olyan mesterek tanítványa volt, akik a zsidóságot nem csupán vallásnak, hanem nép-

nek tekintették, s hitték, hogy fennmaradásának egyetlen biztosítéka, ha hű marad hagyományaihoz. Ő hűségesen őrizte a népet összetartó és megtartó, írott és íratlan törvényeket, miközben nap mint nap szembesülnie kellett azzal, hogy e nép már egy új világ értékrendjét, a fennmaradásnak egy új útját követi...

Friedman Károlyról méltatlanul elfeledkezett az utókor.

Emlékezzünk rá egy küzdelmes életpályát és egy hitéhez mindhalálig hű papot megillető tisztelettel.

Utóhang: Gyermekei közül legkisebb fia, Vilmos választotta az ő hivatását. Dr. Bernstein Béla nyíregyházi főrabbi mellett szolgált helyettes rabbiként élete végéig. Friedman Károly legkisebb lánya, Hermin Rosenblüh Jenő, szászvárosi rabbihoz ment feleségül. Lánya, Rosenblüh (Roboz) Erzsébet világhírű tudós lett, akit Albert Einstein fia vett feleségül. A róla szóló írást e számunk 8-9. oldalán olvashatják.

Urbán Terézia

Köszönjük dr. Verő Tamás főrabbinak a héber nyelvű sírfelirat lefordítását.

ITT NYUGSZIK

JÁKOB ATYÁNK, PÁSZTORUNK, FÉLELMETES
FEJÜNK DICSSÉGE, NEMZEDÉKÜNK DICSSÉGE,
IZRAEL KORONÁJA, TÓRA TISZTJE ÉS KATONÁJA.
ÉJSZAKA ÉRKEZIK, NAPPALI FÉNYESSÉGEKÉNT VILÁGÍT.
SZAVAI HANGJÁT HALLJUK, LÁNGOLÁSA GYORS.
I'STEN-HITET ÉS I'STEN-FÉLELMET ÜLTETETT A SZÍVEKBE.
SZÁJÁT BÖLCSSÉGGEL NYITOTTA KI, IGAZSÁG VOLT NYELVÉN.
TANÍTOTTA KÖZÖSSÉGÉT, CSELEKEDTEIT ERŐS AKARATTAL VITTE VÉGEZ.
A BÉKESSÉG ÉS EGYENESSÉG MINDIG FONTOS VOLT SZÁMÁRA.
A GONOSZSÁGOT ÉS VÉTSÉGET ELUTASÍTOTTA, VISSZAFORDÍTOTT BENNÜNKET.
NAPUNK ÉS PAJZSUNK VOLT...ÁRNYÉKUNK.
MÉLYSÉGBŐL ÉRKEZETT LELKE, ÉS ONNAN VETÜLT RÁNK.
A SIRELMÉKET FIAI EMELTÉK, KIK TANÍTÁSÁT IS ŐRZIK.
TISZTELETTEL EMLÉKEZÜNK CÜJON ...

...TEREMTŐ ... TISZTA ...

NAGY IGAZ ÉS BÖLC RABBI, TISZTA, SZERÉNY HÁSZID
HESVÁN HÓ 3.

MESTERÜNK, RABBINK JÁKOB KÁPEL FRIEDMAN
A NYÍREGYHÁZI SZENT KÖZÖSSÉGET NEGYVEN ÉVEN ÁT SZOLGÁLTA.
LELKE SZENTSÉGBEN, TISZTASÁGBAN RÉSZESÜLT, HANUKA MÁSODIK NAPJÁN.
KISZLÉY 26. 5666

¹ A vezetőknév írásmódjában a főrabbi saját kezű aláírásait vettem alapul.

² https://library.hungaricana.hu/en/view/NEDA_nemzetisegi_Zsido_1840

³ <https://mek.oszk.hu/04000/04093/html/szocikk/13968.htm>

⁴ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q57-89G9-F1R?i=60&cat=258006>

⁵ Bernstein Béla: Die Anfänge der Judengemeinde in Nyíregyháza. Magyar Zsidó Szemle 63. 53.

⁶ https://library.hungaricana.hu/en/view/NEDA_nemzetisegi_Zsido_1840-1941/?pg=157&layout=s&query=Gy%C3%B6m%C3%B6re

⁷ https://library.hungaricana.hu/en/view/NEDA_nemzetisegi_Zsido_1840-1941/?pg=259&layout=s&query=ny%C3%ADregyh%C3%A1za

⁸ Nyír, 1868. nov. 21.

⁹ 1890 körüli adatok szerint a magyarországi hitközségek taglétszámának 54,8%-a tartozott az ortodox, 40,2%-a a neológ és mindössze 5%-a a status quo irányzatához. (http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=339:ortodox-es-neolog-hitkoezsegek-aranya-1890-koeruel&catid=40:extrak&Itemid=208)

¹⁰ Sulchán Aruch: 16. századi zsidó törvény- és szertartásgyűjtemény

¹¹ Bernstein Béla: I. m. 55.

¹² Bernstein Béla: I. m. 54.

¹³ Bernstein Béla: I. m. 53-54.

¹⁴ Silberfeld Jakab: Harsonazengés. Zsidó tárgyú felolvasások, előadások, beszédek, imák 2.

¹⁵ Békéscsaba, 1928. 10-11.

¹⁶ Boldogasszony településre az alsó-ausztriai heiligenkreuzi apátság barátudvari birtokairól a 17. században telepítette át Esterházy Pál a zsidókat.

¹⁷ [https://hu.wikipedia.org/wiki/Boldogasszony_\(telep%C3%BCl%C3%A9s\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Boldogasszony_(telep%C3%BCl%C3%A9s))

¹⁸ Nyírvidék, 1899. 09. 3. 2.

¹⁹ Nyírvidék, 1899. szept. 10. 2-3.

²⁰ Silberfeld Jakab: I. m. 15.

²¹ Szabolcsi Miksa: Magyarság és zsinagóga. Egyenlőség, 1899. szept. 24. 4.

²² Nyírvidék, 1899. aug. 20. 4.

²³ Nyírvidék, 1899. 09. 3. 2.